

Таценко Н. В.

Сумський державний університет

Воронько А. В.

Сумський державний університет

ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ КОНЦЕПТІВ ДОБРО/GOOD ТА ЗЛО/EVIL У РОМАНІ ТЕРРІ ПРАТЧЕТТА І НІЛА ГЕЙМАНА «ДОБРІ ПЕРЕДВІСНИКИ»

Стаття присвячена аналізу перекладацьких аспектів відтворення концептів ДОБРО/GOOD та ЗЛО/EVIL в сучасному художньому дискурсі. У ній досліджено образний складник концептів ДОБРО/GOOD і ЗЛО/EVIL та трансформації, що використовуються для експлікації цих концептів, у перекладі роману Террі Пратчетта та Ніла Геймана «Добрі передвісники», здійсненому Буришиною Терещенко та Олесем Петіком.

У статті розглянуто поширені в когнітивній лінгвістиці підходи до аналізу концепту. Згідно з дискурсивним підходом, необхідно аналізувати процесуальну природу концепту, оскільки останній є смислом у його процесуальності, елементом рефлексії, що виконує функцію поєднання двох планів мовного знака, забезпечуючи їхню комунікацію, співіснування й галузження. Крім того, концепт розглядається як результат еволюції людської розумової діяльності, що дозволяє розглядати його як еволюцію та аналізувати еволюційні процеси концепту в англомовній картині світу. З'ясовано, що всі проаналізовані точки зору не суперечать одне одному, а формують різні погляди на проблему.

У статті уточнено основні погляди щодо структурного аспекту концепту. Виокремлено два типи його структурування: в основі першого типу лежить трикомпонентна структура, підгрунтями другого є польова структура з ядром і периферією.

Визначено, що зручнішого доступу до дослідження концепту, ніж семантична система мови, немає. Семантична система мови, у свою чергу, має досліджуватися за допомогою аналізу складників концепту, тобто його трикомпонентної структури, що репрезентована понятійним, ціннісним та образним компонентами. Проведено концептуальний аналіз роману «Добрі передвісники», за допомогою якого були виявлені особливості мовної репрезентації концептів ДОБРО/GOOD та ЗЛО/EVIL. Акцентовано увагу на образному складнику, який найкраще передає концептуальну динаміку та експлікується набором стилістичних засобів, що сприяють реалізації концептів ДОБРО/GOOD та ЗЛО/EVIL у романі.

З огляду на те, що наразі немає достатньої кількості досліджень, які були б присвячені виключно перекладацькому аспекту у процесі передачі засобів образності, що експлікують базові концепти, було виявлено та проаналізовано основні способи перекладу та перекладацькі трансформації, застосовані для адекватної передачі образного складника концептів ДОБРО/GOOD та ЗЛО/EVIL в сучасному англомовному художньому дискурсі жанру фентезі.

Ключові слова: концепт, дискурс, стилістичні засоби, перекладацькі трансформації.

Постановка проблеми. Концепт є головним і неоднозначним поняттям когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістики, виділяючись багатогранністю підходів щодо його тлумачення. Концепт висвітлює культуру певної нації, її історичне підгрунтя та досвід, особливості ментальності та світосприйняття. Аналіз концептів у художньому творі допомагає оцінити картину світу, задум та погляди авторів, що сприяє досягненню високого рівня адекватності перекладу та створенню умов міжкультурної комунікації. Завдання перекладача

полягає не лише в перекладі слів, а в правильній передачі світовідчуття, ідеології та картини світу автора, тобто, в адекватній репрезентації концептів твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі приділяється багато уваги проблемі дослідження концепту, визначення його ознак, структури, а також його значення у сучасному мовознавстві, про що йдеться в працях таких науковців, як С. А. Жаботинська, В. В. Жайворонок, О. О. Залевська, А. П. Мартинюк, О. І. Морозова,

А. М. Приходько, О. О. Селіванова, Н. В. Таценко та інші. Проте дискусійним і малодослідженим залишається питання адекватної передачі концептів, яким опікується досить невелика кількість дослідників (О. Є. Єфименко, Ж. В. Краснобаєва-Чорна та інші).

Постановка завдання. Метою статті є аналіз трансформацій для адекватної передачі образного складника концептів ДОБРО/GOOD та ЗЛО/EVIL у перекладі українською мовою роману Террі Пратчетта і Ніла Геймана «Добрі передвісники», здійсненому Бурштиною Терещенко та Олесем Петіком.

Виклад основного матеріалу. Наразі немає ні загальноприйнятого єдиного визначення терміна «концепт», ні одностайного погляду щодо його природи, ознак та властивостей.

Представники діяльнісного (дискурсивного) підходу аналізують процесуальну природу концепту (Р. де Богранд, О. О. Залевська, А. П. Мартинюк, О. І. Морозова, А. М. Приходько, І. С. Шевченко та ін.). Концепт трактується як смисл у його процесуальності, елемент рефлексії, що виконує функцію поєднання двох планів мовного знака, забезпечуючи їхню комунікацію, співіснування й галуження [11, с. 132].

У царині динамічної теорії концепту останній розглядається як динамічний психічний продукт, що виробляється людиною під час усвідомлюваних/неусвідомлюваних, інтенційних/неінтенційних та локалізованих одночасно в декількох ділянках мозку психічних процесів інференційної природи. Інференціями є семантичні структури, які виникають у результаті паралельних усвідомлюваних/неусвідомлюваних, інтенційних/неінтенційних психічних процесів, активованих під час фокусування уваги на зовнішньому (вербальному/невербальному) або внутрішньому стимулі, що протікає на ґрунті складно організованої семантичної мережі, яка пов'язує різними каузальними й асоціативними відношеннями структури перцептивного, когнітивного, афективного та волевиявленневого досвіду, об'єднаного за принципом загального семантичного ядра. Прикметно, що для лінгвістичного аналізу індивідуальний концепт стає доступним лише тоді, коли втілюється у вербальній та/або невербальній дії в акті когнітивно-комунікативної взаємодії [7, с. 43].

Концепт є результатом еволюційного емерджентного розвитку людського розуму, наслідком ускладнення психічної форми матерії [2, с. 234]. Це дозволяє розглядати його як еволюцію та аналізувати еволюційні процеси концепту в англomов-

ній картині світу [1, с. 157]. Із психолінгвістичного погляду концепт визначається як об'єктивно наявне у свідомості людини перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, на відміну від понять і значень як продуктів наукового опису (конструктів) [5, с. 39].

Неоднозначним та дискусійним є питання структуризації концепту. Найпоширенішими є два типи структурування концепту. Підґрунтями першого типу є трикомпонентна структура, в основі другого – польова структура з ядром і периферією. О. О. Селіванова, досліджуючи ядерно-периферійну структуру концепту, визначає, що ядро несе пропозиційне, істинне знання, а периферія – метафоричний компонент і модус – оцінно-емотивну інформацію [8, с. 47].

Згідно з А. М. Приходьком, структура концепту складається з понятійного субстрату (відображає інформаційну сутність концепту; емпіричні, енциклопедичні та стереотипні знання), перцептивно-образного адстрату (базується на здатності мовних одиниць створювати наочно-чуттєві уявлення щодо речей і явищ позамовної дійсності) та ціннісного / валоративного епістрату (зумовлюється ставленням до концепту, яке спирається на духовні імпульси, що виникають у свідомості людини завдяки її приналежності до певної культури) [10, с. 21].

У нашій науковій розвідці розглядається образний складник, який найкраще передає концептуальну динаміку та експлікується набором стилістичних засобів, що сприяють реалізації концептів ДОБРО/GOOD та ЗЛО/EVIL (вербалізованих лексемами *good* та *evil*) у романі Террі Пратчетта і Ніла Геймана «Добрі передвісники». Досліджуваний роман є сатиричним фентезі, тому перекладачі Бурштина Терещенко та Олесь Петік відтворили комічний ефект, зробивши текст зрозумілим саме представникам української культури. Ми вважаємо, що задля досягнення цієї мети, на ґрунті аналізу базових лінгвокультурних концептів, було використано низку перекладацьких трансформацій.

Перекладацька трансформація – це перетворення, модифікація форми, або змісту і форми, зокрема, з метою збереження відповідності комунікативного впливу на адресатів оригіналу й перекладного тексту [9, с. 378].

Зіставляючи оригінал тексту з перекладом українською мовою, проаналізуємо перекладацькі прийоми передачі стилістичних засобів, які репрезентують образний складник концептів ДОБРО/GOOD та ЗЛО/EVIL.

“*Agnes was the worst prophet that's ever existed. Because she was always right*” [12, p.94]. – «*Агнес була найгіршим у світі пророком. Адже вона ніколи не помилялася*» [3, с. 234].

У цьому прикладі ми спіткаємося з переплетенням концептів ДОБРО/GOOD (репрезентоване лексемою *prophet*) та ЗЛО/EVIL (вербалізоване прикметником *the worst*), що являє собою стилістичний прийом оксиморон, застосований авторами задля створення іронічного ефекту. У першому реченні перекладачі відтворили словосполучення *the worst prophet* як *найгірший пророк*, але замінили *that's ever existed* на *у світі*, що є вдалим рішенням, оскільки буквальний переклад *яка колись існувала* звучить неприродно для українського читача. У другому реченні перекладачі вдаються до антонімічного перекладу зі зміною частини мови, тобто до комплексної лексико-граматичної заміни, суть якої полягає у зміні форми слова або словосполучення на протилежну, а зміст перетвореної одиниці залишається подібним [6, с. 30]. Тож *always* стало *ніколи*, а прикметник *right* перетворено на дієслово *не помилялася*. Іронію у перекладі збережено, але її підсилення завдяки використанню зіставлення слів з позитивною та негативною конотаціями, а саме *the worst, because always right*, не відбулось.

“*God moves in extremely mysterious, not to say, circuitous ways. God does not play dice with the universe; He plays an ineffable game of His own devising, which might be compared, from the perspective of any of the other players, to being involved in an obscure and complex version of poker in a pitch dark room, with blank cards, for infinite stakes, with a Dealer who won't tell you the rules, and who smiles all the time*” [12, p. 3]. – «*Шляхи Божі незбагненні, якщо не сказати обхідні. Бог не грає в кості зі всесвітом; Він грає у власну гру, яку не можна назвати. Її лише можна порівняти (з точки зору інших гравців) із дуже складним і заплутаним різновидом покеру, що його грають пустими картами в непроглядній п'їтмі, з нескінченно великими ставками й Круп'є, що відмовляється пояснювати правила, а тільки знай посміхається про себе*» [3, с. 22].

Епітети *mysterious circuitous ways* перекладено як *незбагненні обхідні шляхи*, що є повними еквівалентами. Абсолютно точно перекладено метафору *play dice with the universe* як *не грає в кості зі всесвітом*, метафору *play an ineffable game* було перекладено описово як *грає у власну гру, яку не можна назвати*, сенс зберігається, тому переклади є адекватними. Епітети *obscure and complex version*

перекладено дослівно як *складний і заплутаний різновид*. Під час перекладу словосполучення *in a pitch dark room* було використано генералізацію, тобто лексичну трансформацію, за допомогою якої перекладач використовує слова з ширшою семантикою, хоча у тексті оригіналу використовується слово із вужчим значенням [6, с. 45]. Також замість *у кімнаті* було перекладено *в непроглядній п'їтмі*, що є чудовим рішенням, адже завдяки цьому зберігається атмосфера таємничості.

“*Hell wasn't a major reservoir of evil, any more than Heaven, in Crowley's opinion, was a fountain of goodness; they were just sides in the great cosmic chess game. Where you found the real McCoy, the real grace and the real heart stopping evil, was right inside the human mind*” [12, p. 36]. – «*Пекло – не якесь метафоричне джерело зла, та і Небеса, на думку Кроулі, не фонтанують добром. І одне, й інше – лише супротивники у нескінченній космічній шаховій партії. А ось де криється справжня справедливість, де можна знайти істинну благодать і достеменно зло, то це в серцях і головах людей*» [3, с. 99].

Метафору *major reservoir of evil* перекладено як *метафоричне джерело зла*, що не є точним, оскільки прикметник *major* використовується у значенні основного. У тому самому реченні метафору *a fountain of goodness* перекладено українською як *фонтанують добром* за допомогою конверсії, тобто заміни однієї частини мови на іншу [6, с. 51]. Таким чином, іменник *fountain* перекладено дієсловом *фонтанують*. У наступному реченні для кращого вираження метафори *sides in the great cosmic chess game* було використано конкретизацію, тобто лексичну трансформацію, за допомогою якої перекладач використовує у тексті перекладу вужче значення слова на противагу ширшому [6, с. 39].

Отже, *sides* перекладено як *супротивники* (замість *сторони*), *great* – *нескінченний* (замість *великий*), *chess game* – *шахова партія* (замість *гра*), що допомагає краще відобразити образний складник концептів ДОБРО/GOOD та ЗЛО/EVIL. У третьому реченні цільового тексту сленговий вираз *real McCoy*, що має значення щось *справжнє, не підробка*, не має повного еквівалента в українській мові, тому відбулась диференціація, тобто трансформація що використовується, коли немає прямого еквівалента в мові перекладу, й обирається таке значення слова або фрази, яке задовольнило б контекст [6, с. 26].

Також було вжито трансформацію у вигляді конверсії. Тобто, із прикметника *справ-*

дешній утворився іменник *справдешність*, що слугує прийнятним і доцільним еквівалентом. Використано прийом компенсації, який полягає у заміні елементів тексту вихідної мови, що не мають еквівалентів у мові перекладу, елементами іншого порядку у відповідності із загальним ідейно-художнім характером оригіналу [6, с. 28]. Тож, *real heart stopping evil* перекладається як просто *достеменно зло*, опущене *real heart* відтворюється далі у реченні *в серцях і головах людей*. Основний смисл не втрачається, образність гарно передається, тому трансформації використані вдало.

"There were five billion people down there. What was going to happen soon would make barbarism look like a picnic: hot, nasty, and eventually given over to the ants" [12, p. 159]. – «На Землі було п'ять мільярдів людей. Скоро мало статися таке, що звичайне варварство в порівнянні виглядатиме прогулянкою на природі – спекотно, виснажливо, і все заповнили мурахи» [3, с. 378].

У прикладі застосовується одночасно декілька стилістичних засобів: іронія, порівняння, епітети і метафора. Порівняння відтворено частковим еквівалентом. Слово *picnic*, що означає *пікнік* було змінено на *прогулянку на природі*, що схоже за значенням, має також позитивну конотацію і найважливішим є те, що перекладачі пристосували текст до українського читача, адже *пікнік* не є дуже розповсюдженим, невимушеним явищем серед українців, а от *прогулянки на природі* більше відповідають дійсності. Метафору *give over to the ants* та епітети *hot, nasty* було відтворено повними еквівалентами – *заповнили мурахи* та *спекотно й виснажливо* відповідно. За рахунок вдалої передачі стилістичних засобів, іронія відтворена і є повністю зрозумілою читачеві.

"The Nice and Accurate Prophecies of Agnes Nutter, Witch," said Anathema.

"Which what?"

"No. Witch. Like in Macbeth," said Anathema" [12, p. 62].

«- Грунтовні й вичерпні пророцтва Агнеси Оглашеної, відьми.

- Від чого?

- Ні, відьми. Як у «Макбеті»» [3, с. 159].

У прикладі застосовану гру слів на фонетичному і лексичному рівні. Іменник *Witch* та питальний займенник *Which* є омонімами. У перекладі гра слів передається добре, адже використано іменник *відьми* та прийменник *від*, що входить до кореня слова *відьма*. Образність збережено, гра слів акцентує увагу на героїні, яка уособлює злі

сили, тобто відьми. Ім'я відьми *Agnes Nutter* також репрезентує гру слів: *Nutter* що означає *божевільний* в перекладі відтворено як *Оглашена*. Слово *оглашений* є неоднозначним. Це може бути просто *божевільна* людина, яка шумно себе поводить, або людина, яка готується стати членом Церкви у християнстві. У романі відьма Агнеса не мала ніякого відношення ні до церкви, ні до християнства взагалі. Тому використання саме цього слова для позначення її імені є недоречним. Краще вжити слово *Божевільна*, що також передає експресивність її характеру і злої натури.

"Many people, meeting Aziraphale for the first time, formed three impressions: that he was English, that he was intelligent, and that he was gayer than a tree full of monkeys on nitrous oxide" [12, p. 71]. – «Більшість людей після першої зустрічі з Азірафалом робила три висновки: він англієць, він дуже розумний і він веселковіший за подвійну веселку» [3, с. 181].

Розглянемо, як відтворено метафору порівняння *gayer than a tree full of monkeys on nitrous oxide*. Вжито гру слів за допомогою омографа *gayer*, який означає *щасливий* або *гомосексуальний*. У перекладі використано прикметник *веселковіший*. З одного боку передано вищий ступінь порівняння, з іншого – порівняння *веселковіший* відображає одразу два значення слова *gayer* – *радісний*, оскільки веселка має позитивну конотацію, та *гомосексуальний*, адже веселка є символом їхнього співтовариства. У прикладі також використано метафору *a tree full of monkeys on nitrous oxide*, що у перекладі було вилучено, і порівняння загалом набуло такого вигляду: *веселковіший за подвійну веселку*. Перекладачі намагалися коректно обіграти значення слова *gayer*, що вказує скоріше на гомосексуальність героя, але не є прийнятним серед українців. Таким чином, омограф відтворено яскраво та емоційно, але сенс, закладений у першоджерелі, було змінено, оскільки метафора, яка була вилучена у перекладі, вказувала на те, що слово *gayer* має бути використаним у значенні *щасливий, радісний*.

"Right. It'd be a real feather in your wing". Crowley gave the angel an encouraging smile" [12, p. 24]. – «Ага. Тобі за таке *пір'ячка в крилах прибуде*, - Кроулі підбадьорливо всміхнувся до янгола» [3, с. 71].

У прикладі застосовано гру слів на ґрунті зміни ідіоми. Оскільки в українській мові немає прямого відповідника, перекладачі звернулися до буквального перекладу. *Feather in your wing* було перекладено *пір'ячка в крилах прибуде*. Ідіома в

оригіналі означає досягнення, яким можна пишатися, у перекладі йдеться мова про те, що ангела буде винагороджено за його дії. У цьому випадку буквальний переклад було вдало втілено, адже іронія відтворена повною мірою.

“What he did was put the fear of God into them. More precisely, the fear of Crowley” [12, p. 110]. – «Він не просто говорив, він наганяв на них страх Божий. Точніше страх перед Кроулі», [3, с. 270].

У цьому прикладі гра слів також відбувається за рахунок зміни лексичного складу ідіоми. *Put the fear of God* перекладено буквально як *наганяв страх Божий, the fear of Crowley – страх перед Кроулі*. Експресивність і образність відчуття страху відображено повною мірою.

Висновки і пропозиції. Проаналізувавши репрезентацію концептів ДОБРО/GOOD та ЗЛО/

EVIL у перекладі українською мовою роману Террі Пратчетта і Ніла Геймана «Добрі передвісники», здійсненому Бурштиною Терещенко та Олесем Петіком, у статті було виявлено застосування таких лексичних та граматичних перекладацьких трансформацій: генералізація, конкретизація, конверсія, прийоми заміни, опущення, смисловий розвиток, а також описовий та антонімічний способи перекладу. Виявлено, що перекладацькі трансформації є необхідним елементом для адекватної передачі художніх засобів (епітет, метафора, порівняння) і стилістичних прийомів (оксиморон, гра слів, іронія), які є вербалізаторами образного компонента концептів ДОБРО/GOOD та ЗЛО/EVIL, та для збереження експресивності й правильної інтерпретації у перекладеному творі.

Список літератури:

1. Бондаренко Є. В. Еволюція поняття часу в англійській мові та у дискурсі: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04. Харків, 2012. 555 с.
2. Бронник Л. В. Когнитивно-синергетический поход к языку: философско-методологический анализ: дисс. ... доктора филос. наук: 09.00.08. Ростов-на-Дону, 2013. 348 с.
3. Добрі передвісники: ґрунтовні й вичерпні пророцтва Агнеси Оглашенної, відьми / Ніл Гейман, Террі Пратчетт: пер. з англ. Б. Терещенко та О. Петіка. 2-ге вид., виправл. Київ: Вид. група КМ-БУКС, 2019. 472 с.
4. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2003. № 848. С. 3 – 10.
5. Залевская А. А. Психолінгвістический подход к проблеме концепта. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Воронеж: Изд-во ВГУ, 2001. С. 36–45.
6. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Частина 2. Лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні труднощі. Вінниця: Нова книга, 2001. 303 с.
7. Мартынюк А. П. Индивидуальный концепт: природа и метод анализа. *Концепты и контрасты: монография* / Н. В. Петлюченко, С. И. Потапенко, О. А. Бабелюк, Е. Л. Стрельцов и др.: под ред. Н. В. Петлюченко. Одесса: Издательский дом «Гельветика», 2017. С. 76–83.
8. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология. Киев: Изд-во украин. фитосоциол. центра, 2000. 248 с.
9. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2010. 844 с.
10. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск, 2013. 307 с.
11. Таценко Н. В. Емпатія в сучасному англomовному дискурсі: когнітивно-синергетичний вимір: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04. Харків, 2018. 460 с.
12. Pratchett T., Gaiman N. *Good Omens*. London: Transworld, 2014. 413 p.

Tatsenko N. V., Voronko A. V. TRANSLATION ASPECT OF THE CONCEPTS GOOD AND EVIL (ON THE MATERIAL OF TERRY PRATCHETT AND NILE GAIMAN'S NOVEL "GOOD OMENS")

The article is devoted to defining the term "concept", its types and structure. It explores the imaginative component of the GOOD and EVIL concepts and the translation transformations used to elucidate these concepts in Terry Pratchett and Neil Gaiman's novel "Good Omens".

The article discusses common in cognitive linguistics approaches of the concept study. According to the discursive approach, the concept is realized in its procedural nature, due to psycholinguistic point of view the concept is defined as a cognitive formation, existing in the person's mind that realizes the idea of the world and has a broad meaning, covering various phenomena features within the surrounding reality. In addition, the concept is seen as the result of the evolution of human mental activity, that is, the evolutionary process of

the worldview. It is found that all analyzed views do not contradict each other, but form different perspectives on the problem.

An attempt has been made to highlight the basic views on the concept structure. Two types of concept structuring are distinguished: the first type is based on a three-component structure, the second type – on field structure with a kernel and a periphery.

It is determined that there is no more convenient access to the concept study than the semantic language system. The semantic system of language, in turn, can be investigated by analyzing the concept components, that is, its three-component structure, which is represented by conceptual, evaluative and figurative components. A conceptual analysis of the novel was conducted. Attention is drawn to the figurative component that conveys the conceptual dynamics and explicates a set of stylistic tools that contribute to the implementation of the GOOD and EVIL concepts in the novel.

Taking into account that there is currently insufficient research on the translation aspect in the process of transferring imagery, explicating basic concepts, the main translation methods and translation transformations used to adequately convey the figurative component of GOOD and EVIL concepts in the contemporary English-language artistic discourse of the fantasy genre have been identified and analyzed.

Key words: *concept, discourse, stylistic devices, translation transformations.*